

Materia medica

Medisinske og farmasøytiske bøker i Christiania Kathedralskoles Bibliothek

Michael 2018; 15: 347–59.

*Oslo katedralskoles gamle bibliotek er landets eldste, og spenner, med sine omkring 50.000 bind fra ni århundrer, over de fleste fag og emner. Ikke minst omfatter det verdifulle samlinger av eldre medisinsk og farmakologisk litteratur. Dette skyldes i stor grad bibliotekets fortid som encyklopedisk anlagt samling for Christianias innbyggere. Blant bøkene finner vi påkostede renessanseutgaver av antikkens leger, sentrale utgaver av 1500-tallets farmakologiske urtebøker, men også en rekke titler knyttet til tradisjonen fra Vesalius, med fjerdeutgaven av *De humani corporis fabrica* som høydepunkt. Etter at skolen i 2016 mottok apoteker Kjell-Erik Andersens store privatbibliotek i gave, er biblioteket også blitt en ressurs for studiet av farmasiens, og særlig farmakologiens historie. Bibliotekets gamle bøker er i dag viktige kultur- og vitenskapshistoriske kilder.*

Bibliotekets historie

Christiania Kathedralskoles Bibliothek, Oslo katedralskoles historiske boksamling, er Norges eldste bibliotek (1,2). Som den står i dag, er samlingen etablert ved en bokgave i 1663, da presten Christen Bang (1584–1678) etterlot skolen tre oppslagsverker til bruk for elevene. En av disse bøkene er bevart, og ligger som gavebrevet bestemte fremdeles fastlenket til «Christianiæ Skoles Inventarium».

Som institusjon er skolen en av landets eldste, etablert ved midten av 1100-tallet (3,4). Gjentatte bybranner medførte imidlertid at skolen måtte begynne mer eller mindre på bar bakke da den flyttet fra det gamle Oslo til det nyanlagte Christiania rundt 1630.

Christiania ble ved grunnleggelsen i 1624 Norges administrative hovedstad. Den gamle katedralskolens stilling ble styrket, skolegodset ble betydelig forøket og skolen ble bygget ut med et gymnasium og tre professorater. En av professorene fungerte *ex officio* som stadsfysikus, en ny stilling som

rasekt også gjorde det nødvendig å åpne et apotek i byen. Dessuten ble det i 1643 opprettet et trykkeri, Norges første, som støtte for skolens og domkapitlets virksomhet. Christiania skulle ikke bare være Norges administrative sentrum, men også landets lærdomssentrum. Det er i lys av dette vi må se etableringen av skolens bevarte boksamling nettopp på denne tiden.

Under den store bybrannen i 1686 brant skolehuset igjen ned. Bare Christen Bangs gresk-latinske ordbok ble reddet, og fant senere veien tilbake til biblioteket. Først i 1718 fikk skolen et varig lokale i Dronningensgate 15. I forbindelse med innvielsen av skolebygningen, som hundre år senere ble overtatt av Stortinget, skjenket den lærde rektor Jacob Rasch (1669–1737) sitt privatbibliotek til skolen, innrettet en lesesal og åpnet samlingen for publikum. Siden fulgte en rekke andre bokgaver. I et land uten sitt eget universitet ble hovedstadens katedralskole en viktig lærdomsinstitusjon. Flere av bokgavene til biblioteket på 1700-tallet kan også knyttes direkte til den såkalte universitetssaken. Giverne håpet at skolen og dens samlinger etter hvert kunne danne utgangspunkt for en norsk høyskole.

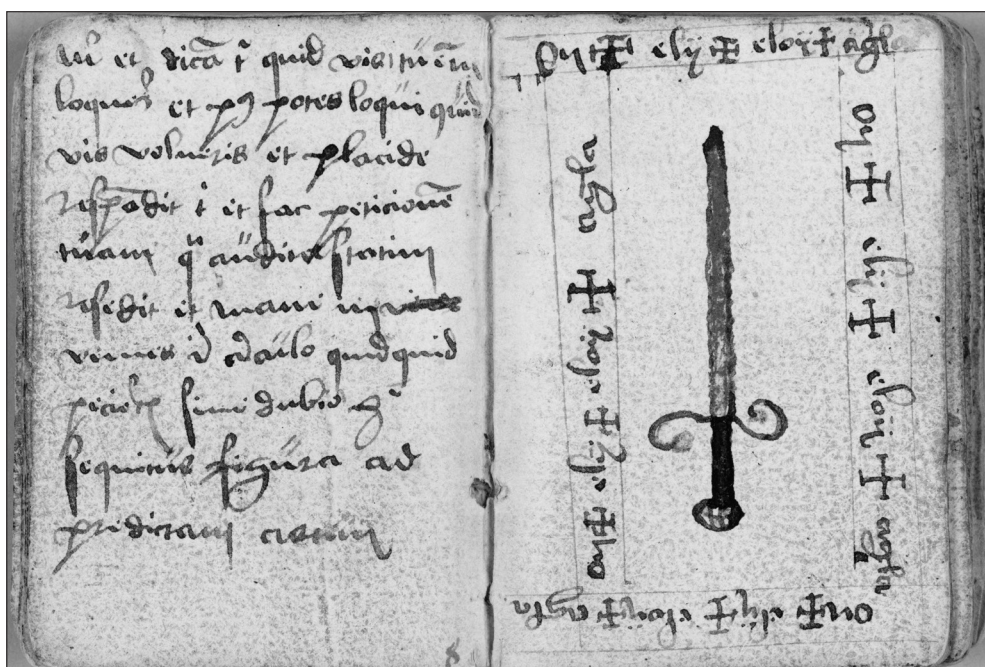
Tidlig på 1800-tallet hadde Katedralskolens bibliotek vokst til omkring 6.000 bind. I tillegg ble Deichmanske bibliotek innlemmet i boksamlingen. Dette biblioteket var blitt opprettet i 1785 som offentlig samling for byen. Det var nærliggende å samle de to institusjonene under skolens tak. Først i 1846 flyttet Deichmanske ut til egne lokaler.

I årene frem mot 1814 hadde Katedralskolens boksamling nærmest nasjonale biblioteksfunksjoner. Og i tillegg til biblioteket drev skolen byens historiske museum, naturhistoriske museum, og en periode dessuten byens offentlige botaniske hage, der det blant annet ble gjort forsøk med forskjellige medisinsplanter under den engelske blokaden. Disse offentlige funksjonene ble senere overtatt av Det kongelige Frederiks Universitet, men biblioteket ble beholdt som støtte for skolens elever og lærere.

I dag teller Christiania Kathedralskoles Bibliothek omkring 50.000 bind. Så godt som alle er registrert i en egen katalog på skolens nettsider. Her finner man middelaldermanuskripter og inkunabler, trykk fra renessansen til opplysningstiden, og helt frem til første halvdel av 1900-tallet, da samlingen opphørte å fungere som aktivt skolebibliotek.

Boksamlingen står fremdeles, som den har gjort i tre hundre år, åpen for forskere og andre interesserte. Institusjonen fungerer både som forskningsbibliotek og bokmuseum, tilknyttet Consortium of European Research Libraries (CERL) og Norges museumsforbund.

Siden biblioteket alltid har vært offentlig, er bokbestanden ikke snevert knyttet til skolefagene. Her finnes bøker på alle de store europeiske språkene og innen alle tenkelige emner. Dette gjenspeiler dels et universalistisk ideal

Figur 1: Vinjeboka fra omkring år 1500 er Norges eldste svartebok og en av våre eldste medisinhistoriske kilder. Originalen måler ca. 5x7 cm. (Foto: Nasjonalbiblioteket)

som alltid har stått sterkt ved skolen, dels at samlingen har tatt opp i seg en rekke fullstendige privatbiblioteker fra 1700-tallet, anlagt etter tilsvarende encyklopediske prinsipper. Man finner naturligvis mye eldre teologi, klassisk filologi og historie, men også betydelige samlinger av eldre naturvitenskapelig, teknologisk og ikke minst medisinsk litteratur.

Den beste oversikten over den medisinske litteraturen i den historiske samlingen får vi i rektor Carl Müllers (1818–1893) trykte katalog (Christiania, 1883) (5). Under avdelingen «Lægevidenskab og Physiologi» står det oppført omkring 130 titler, i betydelig flere bind, i tillegg til enkelte skoleprogrammer om medisinske emner. Antikkens leger, Hippokrates, Galen, Dioskorides og Theophrast, finner vi dessuten fyldig representert under avdelingen for «Philologi». Det er altså ingen spesielt stor samling, men før Universitetsbiblioteket åpnet dørene i 1815, utgjorde den, sammen med tilsvarende bøker fra Deichmanske bibliotek, summen av offentlig tilgjengelig medisinsk litteratur i Christiania.

Som vi skal se, inneholder skolebibliotekets medisinske avdeling også en rekke sjeldne, viktige og vakre bøker. Etter at skolen i 2016 overtok

Andersen-samlingen, apoteker Kjell-Erik Andersens privatbibliotek på 2.500 bind, er samlingen av eldre medisinsk og farmakologisk litteratur betydelig utvidet, slik at de i dag har stor vitenskapshistorisk verdi.

Medisinsk litteratur i skolens gamle samling

En av de mest bemerkelsesverdige bøkene i Katedralskolens bibliotek ble funnet under gulvplankene da Vinje stavkirke ble revet i 1796. Den gang var biblioteket, det viktigste syd for Trondheim, det naturlige stedet å sende inn denne typen funn. Boken, som siden har fått navnet *Vinjoboka*, er den eldste norske svarteboken og den eneste som er bevart fra katolsk tid (6). *Vinjoboka*, som er på størrelse med en fyrstikkeske, er blitt til i et prestemiljø i Telemark omkring år 1500, og er i dag oppført på UNESCOs liste over Norges dokumentarv. På de sirlig håndskrevne sidene finner vi alle slags praktiske råd, magiske formler og ritualer som kunne komme til nytte i det daglige. Her finnes formler for å avsløre tyver, vinne kvinners kjærlighet (ved hjelp av skulderbladet av padde) eller å sløve et fiendesverd. De fleste oppskriftene er imidlertid av mer medisinsk og ikke minst veterinærmedisinsk karakter; enten man behøvde en kur for rabies eller for å kurere fortryllede sauer. Sann sett er *Vinjoboka* også en av våre eldste medisinhistoriske kilder.

Langt opp i moderne tid forble antikkens store leger og deres skrifter grunnleggende for den klassiske, galeniske medisinen. Disse skriftene, som også hadde filologisk verdi, er godt representert i biblioteket. Av Hippokrates finner vi f. eks. en staselig folioutgave trykt i Frankfurt i 1595, innbundet i et samtidig helbind av blinddekorert svineskinn over tunge, avfasede eikepermer. En rekke på ni tykke foliobind i helpergament omfatter Hippokrates (460 f.Kr.- 377 f. Kr.) og Galens (ca 129–ca 200) samlede *Opera*, utgitt i Paris i 1679, redigert av Henrik 4.s lege René Chartier (1572–1654). Theofrast (ca. 377–287 f. Kr.) er representert, ikke minst ved Heinsius' utgave, slik den utkom i Leiden i 1613.

Den siste av antikkens store leger, Dioskorides (ca. 40- ca. 90), finner vi representert ved en tekstutgave i folio fra 1597. Boken er innbundet i et påkostet speilbind fra første halvdel av 1700-tallet, utført av mesterbokbinderen Johann Boppenhausen (1666–1740) for den store boksamleren Niels Foss (1670–1751), med dennes bokeiermerke i gull på ryggen.

Dioskorides' tekst har på den ene siden gitt opphav til farmakopeene, på den andre til renessansens urtebøker, som mer eller mindre direkte bygget videre på hans *De materia medica*. Skolens gamle samling inneholder en rekke slike famakologisk-medisinske urtebøker, fra Hieronymus Bocks (1498–1554) vakkert illustrerte *Kreuterbuch* i utgaven fra 1556, til Simon

Paullis (1603–1680) *Flora danica* eller *dansk Urtebog* fra 1648. Vi finner Adam Lonitzers (1528–1586) fantasifulle *Kreuterbuch* både i utgaven fra 1593, med den opprinnelige koloreringen, og i en utgave fra så sent som 1770, ubeskåret i den opprinnelige kartonasjen. Også Jacobus Theodorus Tabernæmontanus' (1525–1590) urtebok står på hyllen, i Bauhin-familiens utvidede trebindsutgave fra 1664. Med sine standardiserte beskrivelser og stilsikre planteillustrasjoner i tresnitt var disse bøkene med på å danne et sikkert og enhetlig grunnlag for studiet av planter i Europa. De la sånn sett fundamentet både for den moderne botanikken og for utviklingen av apotekerkunsten.

Med få unntak er disse urtebøkene lærde verker i stort format. Et eksempel på en illustrert *håndbok* i urtemedisin finner vi derimot i et kolorert eksemplar av Walter Hermann Ryffs (1500–1548) *Handbuchlein* i utgaven fra 1607. Håndboken er spesielt rettet mot fødselsleger, og har selskap på hyllen blant annet av Girolamo Mercurios (15??–1615) *La commare o raccogliatrice*, trykt i Verona i 1642. Blant den sistnevnte bokens mange tresnitt er også den første illustrasjonen av et keisersnitt. Fra Ryffs hånd kom for øvrig også en påkostet *Distillier-Buch*, som biblioteket eier i førsteutgaven fra 1545. Her finner vi ikke bare planteillustrasjoner, men fremstillinger av alle slags destillasjonsapparater, alambiker, kolber og retorter, som sammen gir et innblikk i produksjonen av sammensatte legemidler (*composita*) i renessansen.

Så lenge plantedrogene (*simplicia*) la grunnlaget for farmakologien, forble botanikken først og fremst en medisinsk støttevitenskap. Biblioteket eier betydelige samlinger av botanisk og farmakognostisk litteratur. Man kunne nevne illustrerte verker som Johannes Zorns (1731–1799) *Icones plantarum medicinalium* (Nürnberg, 1790) og William Woodvilles (1752–1805) store *Medical Botany* (London, 1790–93), illustrert av Sowerby. Sistnevnte har i sin tid tilhørt Christianias stadsfysikus dr. Johannes Müller (1758–1825).

Samlingen av Linné i samtidige utgaver fyller flere hyllemeter og omfatter blant annet en elegant innbundet rekke med førsteutgaver, en gave fra linnéeleven Bernt Anker (1746–1805) i 1799. Av norsk botanikk med medisinsk tilsnitt skiller særlig én bok seg ut: skolens tidligere elev, biskop Johan Ernst Gunnerus' (1718–1773) *Flora norvegica* (Trondheim, 1766). Eksemplaret i biblioteket er forfatterens eget. Det er spekket med hans håndskrevne tillegg og margnotater om plantefunn og samiske plantenavn, og har fulgt den botaniserende biskopen på visitasreiser til Nordland og Finnmark.

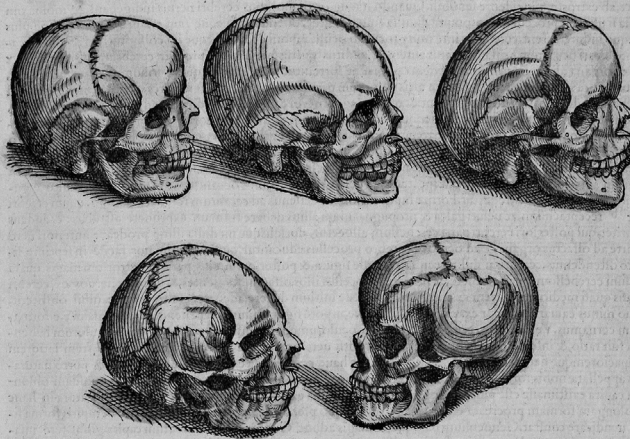
gulorum ossium historias aggregandi, ijsque à structuræ capitis ratione, & varijs eiusdem figuris initium ponere.

CAPITIS STRUCTURAE RATIO,
quotq; eiusdem figuræ. Caput v.

PRIMA FIGVRA
V. CAPITIS.

SECVND.

TERTIA.

QVARTA

QVINTA.

QVINQVE FIGVRARVM QVINTI
Capitis index.

PRIMA figura naturalis capitis seu calvariae forma, oblongam sphaeram utrinque leuiter depressam referens, et anteriorius posterioriusque extuberans, delineatur.

Secunda, primam non naturalem capitis figuram demonstrat, in qua anterior eminentia perijt.

Tertia, secundam capitis figuram non naturalem ostendit, in qua anterior eminentia deperditur.

Quarta, tertia non naturalis capitis figura indicatur, in qua utrunq; tuber, anterior nimirum & posterior, intercidit.

Quinta, quartam non naturalem capitis figuram expressimus, in qua ambae naturalis figurae eminentiae ad latera, non autem antroorsum retrorsumque spectant.

HUMANVM caput, oculorum gratia efformari, cancrorum, locustarum, & quorundam que capite destituntur animalium oculos manifestò monstrare, Galenus docuit. His siquidem oculi super processus prælongos locantur, neque ini, quemadmodum os, nasus, & aures in pectore ipsis conduntur. Oculos enim alta equisile sede, attestantur hostium incurfus, latronumque speculatores, qui muros, montes, & altas turres eodem usui ascendunt, quonauitæ nauium antennis, terram ocyus, quàm qui sub sunt in nau, conspècturi. Commemorat is igitur animalibus testacea & dura cute obtectis, integrum fuit oculos in oblongis processibus tuto reponi, quòd illi duriores erant futuri, & tunica extroforum obdaci poterant, quæ ab illorum anima ium cute prognata, simul durissima & testacea effert. Homini uerò, propter corporis substantiam, & mollem tenuemque, qua oculi inestuntur, membranam, exquiritioremque sensum, rotos oculos necessarîo molles habituro, hi prælongis processibus citra periculum apponi nequuerunt. Quando itaque in imo hominis oculos locare, non erat eorum functioni commodum, & nudis ceruicibus eos adnectere haudquaquam decebat, Natura nec oculorum usum prohiberi, neque eorundem securitatem utitari uolens, partem extruxit altam, & eleganter oculos

Caput eo
lorum gra-
tia forma-
tum.
L. br 8. de
Vsu parisi.

Qui natus
oculos ma-
nuerit.
B
los

Figur 2: Andreas Vesalius' De humani corporis fabrica, et av hovedverkene i anatomiens historie, her ved fjerdeutgaven (Venezia, 1568). Boken var en gave til skolen fra legen John Lie i 1828. (Foto: Ernst Bjerke)

Flere av bøkene som er nevnt så langt stammer fra en testamentarisk bokgave skolen mottok i 1820, etter sin mangeårige overlærer i naturhistorie, Martin Richard Flor (1772–1820). Flor arbeidet utrettelig for å utbre nyttig naturhistorisk kunnskap. Fra 1815 av var han sentral i etableringen av Botanisk hage på Tøyen, der han som lektor også underviste i botanikk for universitetets medisinstudenter. Hans lille botaniske drogelære er formodentlig den første norske læreboken skrevet for bruk ved medisinstudiet. Blant hans mange elever var flere sentrale medisinerere, ikke minst Frederik Holst (1791–1871), hvis licentiatavhandling *De acidi nitrici usu medico*, den første avhandlingen som ble forvart ved Universitetet, foreligger med forfatterens håndskrevne hilsen: «Bibliothecæ Scholæ cathedralis Christianensis hanc dissertationem primam, quæ in Universitate Regia Fredericana defendatur offert auctor». Også doktoravhandlingen, likeledes den første i sitt slag i Norge, finnes i samlingen.

Fra gammelt av har anatomien hatt en sentral plass i skolebiblioteket, og blant de anatomiske bøkene finnes noen av samlingens virkelige praktstykker. En av bibliotekets vakreste bøker er fjerdeutgaven av Andreas Vesalius' (1514–1564) *De humani corporis fabrica*, trykt i Venezia i 1568. Boken trenger neppe noen nærmere introduksjon; den er en av hjørnesteinene i anatomiens historie. Katedralskolens eksemplar er meget vakkert, og uvanlig, idet de kunstnerisk utførte plansjene er gjennomgående kolorert i en samtidig og meget sikker hånd. Boken har i sin tid tilhørt John Lie (1799–1882), som senere var Wergelands lege på dødsleiet, men som i sin ungdom hadde vært timelærer ved Katedralskolen. I den gamle, håndskrevne bibliotekskatalogen finner vi boken omtalt som en gave fra daværende «Studiosus John Lie» i 1828. Hvor han i sin tur kan ha kommet over den, allerede som student, vet vi dessverre ikke.

Samtidig med Vesalius var Leonardo Fioravanti (1518–1588), hvis utbredte lærebok i kirurgi – *La cirugia* – foreligger i biblioteket i en utgave fra 1582. Fioravanti er om ikke annet beryktet for å ha utført levende disseksjon av mennesker.

Fra 1600-tallet stammer en rekke sentrale titler av Caspar d.y. (1655–1738) og Thomas Bartholin (1616–1680), Caspar Bauhins (1560–1624) *Institutiones anatomicae corporis* (Basel, 1609) og Hieronymus Fabricius' (1533–1619) *Opera physica anatomica* (Padova, 1625). Med sine store kobberstikkplansjer av fosterutviklingen og blodårene er sistnevnte blant de sjeldneste og vakreste verkene innen den anatomiske illustrasjonskunsten. Da de utkom var plansjene de beste og mest detaljerte siden Vesalius en mannsalder tidligere, og illustrasjonene fikk stor betydning for Harveys senere beskrivelse av blodomløpet. Tapt er derimot skolens eksemplar av

Juan Valverde de Amuscos (1525–1588) rikt illustrerte og verdifulle *Anatome corporis humani* (Venezia, 1607), der plansjene skandaløst nok var direkte plagiert etter Vesalius. Skulle den dukke opp noe sted, er den gjenkjennelig på bibliotekets stempel (CKB.).

I tradisjonen fra Vesalius står også en av de besynderligste trykksakene i samlingen: den tyske legen Johann Remmelins (1583–1632) anatomiske utbrettbok *Catoptrum microcosmicum*, i den første autoriserte folioutgaven fra 1619. Med sine utbrettbare kobberstikk er *Catoptrum* et forsøk på å gjengi kroppens dybde og organenes relative plassering innenfor rammene av bokens todimensjonale format. Boken er en av de tidligste, og definitivt den viktigste og mest populære i sitt slag, med opptil åtte lag i kobberstikk som lar leseren bla seg dypere og dypere ned i anatomi, som under en disseksjon. De tre plansjene viser en gravid torso, samt en mann og en kvinne i helfigur.

Om denne boken er benyttet i undervisningen ved skolen, vet vi ikke. Men da det ved overlærer Flors ansettelse i 1800 ble opprettet et undervisningstilbud i naturhistorie, stod også anatomi på timeplanen. Det er uten tvil til denne undervisningen at skolen kjøpte inn bøker som Justus Christian Loders (1753–1832) store *Anatomische Tafeln zur Beförderung der Kenntniss des menschlichen Körpers*. Boken er utgitt i to store bind, ett med tekst og ett med delvis håndkolorerte og utbrettbare kobberstikkspansjer, i Weimar mellom 1794 og 1803. Dengang utgjorde verket den viktigste og mest fullstendige fremstillingen av menneskets anatomi i trykt form.

Det er i disse bindene, og under overlærer Flors veiledning, at norske leger som Frederik Holst og Jens Johan Hjort (1798–1873) fikk sin første innføring i anatomi som elever ved Christiania katedralskole. En annen av skolens tidligere elever var medisinstudenten Henrik Wergeland (1808–1845), og i skolens store Wergeland-samling finner vi førstetrykkene av kjente dikt som «Medicinerens Kjæreste» og «Pigen paa Anatomikammeret».

Etter Flors død i 1820 ble undervisningen i naturhistorie og anatomi nedlagt. Først femti år senere ble den gjeninnført, og den nye læreren, senere konrektor Henrik Lauritz Sørensen (1842–1903), måtte bygge opp nye undervisningssamlinger. I tillegg til bøker anskaffet han en stor gruppe anatomiske modeller i håndmalt gips, levert av firmaet Bock Steger i Leipzig. Den flotteste av dem er en slags anatomisk Venus, en kvinnelig torso. Utvendig fremstår hun nærmest som en nyklassisistisk skulptur, men plukker man av forsiden, viser de indre organene seg i rike farger.

Fra samme tid stammer også skolens skjelett, med tilnavnet «Con-Rec-tor Sørensen» (oppkalt etter læreren), som har danset på mange elevfester gjennom årene, men som opprinnelig stammer fra firmaet Maison Tramond

på Rue d'École de Médecine i Paris. Forretningens etikett sitter fremdeles på hoften. Samlingen av våtpreparater – visstnok blant annet et menneske-embryo – er derimot gått tapt i årenes løp.

Andersen-samlingen

Selv om Christiania Kathedralskoles Bibliothek fra 1775 av disponerte egne, og i perioder ganske betydelige innkjøpsmidler, har samlingens vekst i stor grad vært avhengig av private bokgaver. På 1700-tallet, og med ujevne mellomrom siden, har biblioteket overtatt en rekke private boksamlinger. I 2016 fikk det sin mest verdifulle tilvekst på flere hundre år, den såkalte Andersen-samlingen, bestående av ca. 2.500 bind farmasøytisk litteratur. Samlingen dokumenterer farmasiens kulturhistorie i bred forstand, og over et halvt årtusen. Den eldste boken er trykt i 1483, den yngste i 2010, og sammen føyer Andersen-samlingens bøker et stort, nytt felt til de emnene man kan studere i biblioteket.

Andersen-samlingen er i det vesentlige brakt sammen over en tredveårsperiode av apoteker Kjell-Erik Andersen (1942–2010), en mann med såvel teft, som kunnskaper og ressurser. Bøkene er særskilt oppstilt, men tilgjengelig for forskere og andre interesserte på linje med biblioteket forøvrig. Et hundretall av de viktigste bøkene er beskrevet i den nyutkomne boken «*De lærdeste Lægers Urtegaarde*». *Trekk av farmasiens og botanikkens bokhistorie i Andersen-samlingen ved Christiania Kathedralskoles Bibliothek* (7).

Andersen-samlingen inneholder eksempler på de eldste trykte bøkene, altså på inkunabler og postinkunabler fra årene rundt 1500. Vi finner Bartholomeus Anglicus' (?–1272) *De proprietatibus rerum* (Nürnberg, 1483), med egne avdelinger om menneskekroppen, om sykdommer og medisiner, og Quiricus de Augustis' viktige farmakologiske veiledning *Lumen apothecariorum* (Venezia, 1504), begge med vakre, håndmalte initialer, i tradisjonen fra middelalderens manuskripter. Blant bøkene finner vi også en betydelig samling legebøker, med Henrik Smith (ca. 1495–1563), eller Smid, som omdreiningspunkt. Hans populære *Lægebog* foreligger i samtlige gamle utgaver, en del av dem i flere eksemplarer. Her finner vi således samlingen av de fem legebøkene fra 1557 komplett, i selskap med ett av de ytterst få komplette eksemplarene av urteboken *En skøn loestig, ny vrtegaardt* (Malmø, 1546) i et velbevart, samtidig bind.

Av andre danske legebøker finner vi Hans Christensen Bartskaers (1530–1604) *En liden Bog om alle hande Siugdom* (Slesvig, 1596), sammenbundet med forfatterens pestbok fra samme år, og Niels Mikkelsen Aalborgs (1562–1645) *Læge-Bog* og *Husholdnings Calender* (København, 1638–43). Siste del av husholdningskalenderen, *Om Roszmarien Olies synderlig Krafft*, er

muligens den første boken trykt i Norge, etter at boktrykkeren Tyge Niels-son (ca. 1610–1687) flyttet til Christiania. Fra Sverige stammer sjeldenheter som Benedictus Olais (ca. 1520–1583) *Een nyttigh läkare Book* (Stockholm, 1578) og Arvid Månssons (ca. 1590–1649) *En myckit nyttig Örta Book* (Linköping, 1637).

Også i Andersen-samlingen finner vi antikkens leger representert, til dels i staselige utgaver fra renessansen. De danner på sett og vis utgangspunktet for en stor og internasjonalt orientert samling av illustrerte urtebøker. Her finner vi blant annet urtebøker av Pietro Andrea Mattioli (1501–1577), Leonhart Fuchs (1501–1566), Bartholomäus Carrichter (1510–1567), Walter Hermann Ryff, Eucharius Rösslin d. y. (ca. 1470–1526), Adam Lonitzer, Matthias l'Obel (1538–1616), Rembert Dodoens (1517–1585), John Gerard (ca. 1545–1612) og Nicholas Culpeper (1616–1654), foruten den første svenske urteboken med illustrasjoner, Johannes Palmbergs (1640–1691) *Serta Florea Svecana* (Strängnäs, 1684).

I Andersen-samlingen finnes også en stor mengde farmakopeer, en genre som i likhet med urtebøkene vokste ut av Dioskorides' *De materia medica* på 1500-tallet. Samlingen fyller flere hyllemeter og består av flere hundre bind, fra renessansen og frem til vår egen tid. Blant mange andre titler finner vi Valerius Cordus' (1515–1544) *Dispensatorium* (1549 og 1592), Johann Zwelfers (1618–1668) iatrokjemiske *Pharmacopoea regia* (Nürnberg, 1668), Pierre-Jean Fabres (1588–1658) alkymistiske *Myrothecium spagyricum* i førsteutgaven (Toulouse, 1628) og en tidlig utgave av Wienerfarmakopeen (Wien, 1751).

De nordiske farmakopeene foreligger i nærmest komplette rekker, fra Thomas Bartholins *Dispensatorium hafniense* (København, 1658) og Johann Martin Ziervogels (1657–1701) *Pharmacopoeja holmiensis* (Stockholm, 1686) til den moderne *Pharmacopoea nordica* og *Pharmacopoeia europeae*. *Pharmacopoea svecica* finnes til og med i den supprimerte svenske oversettelsen (Linköping, 1780), som kun er bevart i et fåtall eksemplarer. I denne delen av samlingen finner vi også spennende manuskripter, oppskriftsbøker og kompendier fra 1600-, 1700- og 1800-tallet.

En annen betydelig avdeling i Andersen-samlingen består av opplysningstidens systematiske floraer og botanisk-farmakologiske plansjeer. Et høydepunkt er København-professoren Johannes Buchwalds (1658–1738) *Specimen medico-practico-botanicum* (København, 1720), en innføring i drogelære for medisinstudenter. Boken utmerker seg som et av de første eksikkatverkene, med hundrevis av innlimte preparater fra Københavns botaniske hage for tre hundre år siden. Ellers foreligger sentrale verker av Carl von Linné (1707–1778), ikke minst *Materia medica* (Stockholm, 1749),

Figur 3: Hieronymus Fabricius' *Opera physica anatomica* (Padova, 1625) regnes på grunn av de store og detaljerte anatomiske plansjene som et av de viktigste verkene i tradisjonen fra Vesalius. (Foto: Ernst Bjerke)

Henrik Tonnings (1732–1796) og Johan Ernst Gunnerus' norske floraer (København, 1773 og Trondhjem, 1766), samt de første 25 bindene av det store, påkostede kobberstikksverket *Flora danica* (København, 1761–1810).

Til kjernen i samlingen knytter det seg dessuten forskjellige *efemera*, alt fra håndskrevne brev og resepter til legemiddeletiketter og annonser, lovtrykk og lignende. Særlig viktig blant lovtrykkene er Medisinalordningen av 1672, som skapte det endelige skillet mellom legens og apotekerens profesjoner.

Dessuten utgjør Andersen-samlingen sitt eget referansebibliotek, med metervis av apotek- og farmasihistoriske verker, personalhistorie, kulturhistorie, bibliografier, kataloger og annet som setter de eldre bøkene i perspektiv og sammenheng.

Avslutning

Som bibliotek og bokmuseum gir Oslo katedralskoles historiske boksamling ikke bare tilgang til vitenskaps- og idéhistoriske originalkilder; samlingen dokumenterer samtidig sentrale sider ved byens åndsliv og intellektuelle historie gjennom flere århundrer. Mange av de bøkene som står her i dag, var tilgjengelige for Christianias befolkning for både to og tre hundre år siden. Som Christianias tidligere hovedbibliotek representerer biblioteket – sammen med Deichmanskes eldre boksamling – den litteraturen og den kunnskapen som var tilgjengelig i byen. Andersen-samlingen dokumenterer på sin side farmasiens historie i bred, kulturhistorisk forstand, som håndverk, vitenskap og folketro. Den er klart avgrenset, men innenfor sine rammer har den både bredde og dybde.

Både for skolens gamle samling og for Andersen-samlingen gjelder det at bøker ikke bare består av tekst. De er også håndverksprodukter, skapt i en bestemt form for å brukes på bestemte måter. I tillegg har enkeltbøkene sin individuelle brukshistorie, som dels kan leses i bibliotekets arkiv, dels i marginalia, eiersignaturer, bokbind og slitasje. Gunnerus' personlige eksemplar av *Flora norvegica* er et godt eksempel, og i Andersen-samlingen finner man flere steder magiske oppskrifter skrevet inn i legebøkene. Av Lonitzers urtebok finnes det eksemplarer både i skolens gamle samling og i Andersen-samlingen. Skolens eksemplar har på 1800-tallet tjent som «Dogter Bog» blant bøndene i Rakkestad, mens Andersen-samlingens eksemplar for fire hundre år siden tilhørte en lokal embedsmann på Vestlandet som fylte margene med notater i en pyntelig renessansehånd.

Enhver eldre bok inneholder på denne måten informasjon i kraft av sin materielle skikkelse, som spor av fortidig bruk. Intet eksemplar er helt likt et annet. Og disse forskjellene, og informasjonen de representerer, lar seg ikke uten videre reprodusere på en skjerm. Derfor er samlinger som Chris-

tiania Kathedralskoles Bibliothek fremdeles viktige. De gir tilgang ikke bare til tekster, som man ofte kan finne ved et tastetrykk, men til den enkelte *boken som objekt*, som individuell bruksgjenstand. Det er utenfor den trykte teksten vi finner sporene av bøkernes bruk og hverdag.

En samling som Katedralskolens, som har vokst frem for å dekke skolens og befolkningens ønsker og behov, utgjør dessuten i seg selv et vitenskaps-historisk, idéhistorisk og kulturhistorisk arkiv. Den inneholder sjeldne, gamle og vakre bøker, men viser samtidig hvordan disse bøkene har vært brukt.

Litteratur

1. Bjerke E. Christiania katedralskoles bibliotek og Deichmanske bibliotek. To opplysnings-tidsbiblioteker og deres felles skjebne. I: *Opplysning, vitenskap og nasjon*. Ruth Hemstad (red.). Oslo: Nota Bene. Nasjonalbiblioteket, 2011.
2. Bjerke E. *Christiania Kathedralskoles Bibliothek. I opplysningen og nasjonens tjeneste*. Oslo: Stiftelsen Oslo katedralskole, 2015.
3. Høigård E. *Oslo katedralskoles historie*. Oslo: Grøndahl & Søn, 1942.
4. Aas E. *Oslo katedralskoles historie 1153–1800. Skolen og tiden*. Oslo: Stiftelsen Oslo katedralskole, 2017.
5. Müller C. *Katalog over Christiania Kathedralskoles Bibliothek*. Christiania: Bentzen & Søns Bogtrykkeri, 1883.
6. Garstein O. *Vinjeboka. Den eldste svartebok frå norsk middelalder*. Oslo: Solum forlag, 1993.
7. Bjerke E. «De lærdeste Lægers Urtegaarde». *Trekk av farmasiens og botanikkens bokhistorie i Andersen-samlingen ved Christiania Kathedralskoles Bibliothek*. Oslo: Stiftelsen Oslo katedralskole, 2018.

Ernst Bjerke
samlingsforvalter PhD
Oslo Katedralskoles Bibliothek
ernst.bjerke@osloskolen.no